

Sanja Žaja Vrbica

Putopis *Lacroma* krunske princeze udove Stephanie i dvorskog marinista Antona Perka

Sanja Žaja Vrbica
 Odjel za umjetnost i restauraciju
 Sveučilište u Dubrovniku
 Branitelja Dubrovnika 41
 HR - 20 000 Dubrovnik

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
 Primljen / Received: 14. 3. 2016.
 Prihvaćen / Accepted: 28. 7. 2016.
 UDK: 908(497.5Lokrum)“18“
 910.4(497.5Lokrum)“18“(091)
 75Perko, A.

The travelogue Lacroma was written in 1892 by Stephanie, the widowed Crown Princess of Austria (1864-1945). It offers a description of Dubrovnik's island of Lokrum, including its cultural and natural riches, as well as the former Benedictine monastery, adapted by Maximilian into a summerhouse. Anton Perko (1833-1905), a seascape painter at the court and a personal secretary to the princess, illustrated the booklet with landscapes and details of the imperial residence, which offers a unique insight into the relatively recent history of the island and its appearance at the time when it served as an imperial summer residence. This paper analysis the textual and visual segments of the travelogue and discusses its importance for our knowledge of the recent history and artistic legacy of the island.

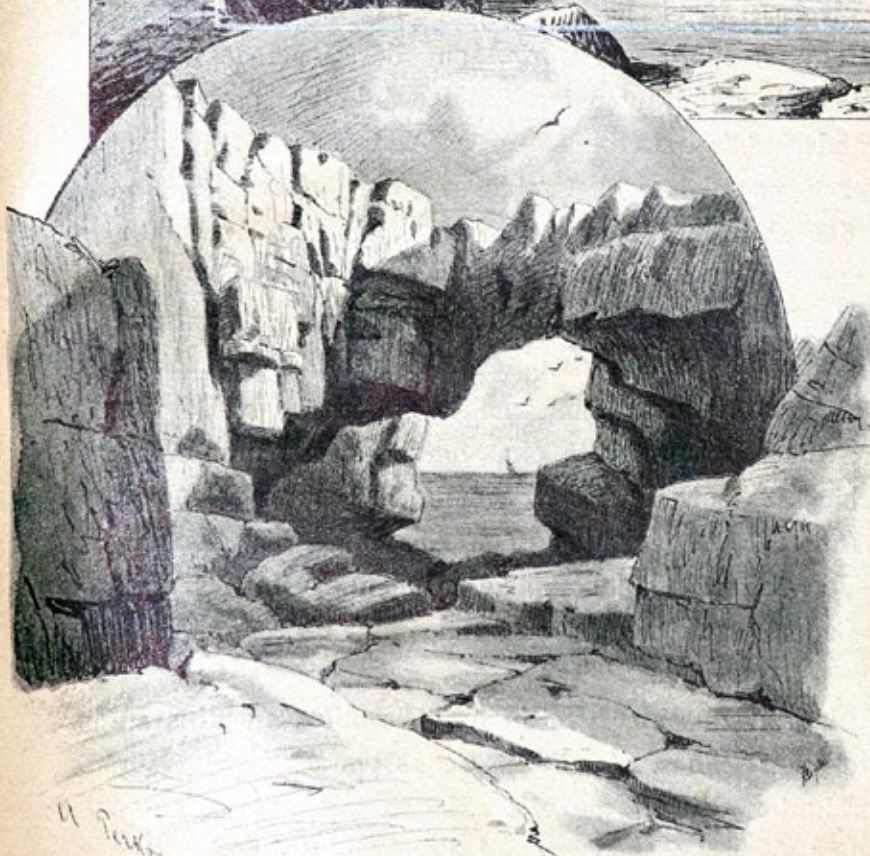
Keywords: Crown Princess Stephanie, painter Anton Perko, Lokrum, Dubrovnik, summerhouse of the Habsburg family

Među brojnim putopisima južne Dalmacije, Dubrovnika i okolice izdvaja se i posebnu pažnju privlači publikacija *Lacroma*, s kraja 19. stoljeća. Autorica teksta austro-ugarska je krunska princeza udova Stephanie (1864. – 1945.), a ilustracija Anton Perko, dvorski slikar marinist i nekadašnji upravitelj otoka Lokruma. Prvo izdanje pojavilo se 1892. godine na njemačkom jeziku, a potom pet godina kasnije i na talijanskom. Prikaz Lokruma iz 1892.g. naveden je među austrijskim i njemačkim putopisima po našoj obali¹, no do sada likovni i tekstualni segment tog zanimljivog djela nije analiziran, niti je doživio svoje hrvatsko izdanje. Detaljni prikazi interijera carske rezidencije, te otoka i njegovo onodobno značenje čine ih zanimljivim izvorom podataka za poznavanje umjetničke baštine i novije povijesti otoka.

Otok Lokrum bio je u vlasništvu obitelji Habsburg od 1859.g., kad je Maksimilijan Habsburški odlučio ondje urediti svoj ljetnikovac u porušenom samostanu. Po Maksimilijanovoj smrti vlasnici otoka često su se mijenjali: nakon posjeta cara i kralja Franje Josipa I. 1875.g. kupuje ga kraljević Rudolf od privatnih vlasnika. Prema podacima iz dubrovačkog *Slovinca* 1.10.1878. godine

otok kupuje Gjorgje grof Vojnović, predsjednik sabora za kraljevića Rudolfa,² a Anton Perko, njegov tajnik, u siječnju 1879. godine postaje upravitelj otoka Lokruma i ondje provodi nekoliko mjeseci. Poslije njegovog tragičnog kraja u Mayerlingu 1889. mijenjaju se i vlasnici otoka, a priče o njihovim nesretnim sudbinama i ljubavima intrigirale su brojne posjetitelje.³ Putopis princeze Stephanie o Lokrumu nije jedino djelo predstavnika vladarske kuće Habsburg o našim krajevima. Dubrovačkim područjem nadahnuti su i Maksimilijan Habsburški, koji u lokrumskom miru pronalazi poticaj za pisanje poezije, te nešto kasnije Ludwig Salvator von Habsburg piše nekoliko putopisa – *Trsteno*, iz 1897., *Stonski prokop* 1906. i posljednji, *Koločepski kanal* 1910. g. ilustrirajući djela vlastitim crtežima i fotografijama.⁴

S obzirom da je Lokrum bio imperijalna rezidencija, zanimljiva je činjenica da se u vrijeme nastanka putopisa spominje i među turističkim izletima iz dubrovačke gradske luke navedenim u Baedekerovim vodičima. Očito je otok bio dostupan i turistima, no to se nije odnosilo na sve njegove dijelove. Baedekerov vodič iz 1891.g. navodi da se otok može posjetiti uz dozvolu lučke kapetanije, a u cijenu

Die Abbazia (Abtei) von der Seeseite (Südküste).

Arco naturale.

theilnahm, soll in dem folgenden Jahre nach der in den „Memorie storiche sull' Isola di Lacroma“ enthaltenen Erzählung aus Palästina heimkehrend, im Adriatischen Meere von fürchterlichen Stürmen ereilt, sogar von Schiffbruch bedroht worden sein.

Nach frommem Brauch gelobte er in dieser Bedrängnis,

1. Ljetnikovac s mora i Prirodni luk (izvor: KRONPRIZESIN-WITWE ERZHERZOGIN STEPHANIE, Lacroma, Wien, 1892.)
View of the summerhouse from the sea and the Natural Arch

prijevoza uključen je i jednosatni boravak na otoku. Naziv otoka Lacroma pogrešno se tumači anagramom od Marco, po navodnom titularu samostana sv. Marku, no radi se o samostanu Sv. Marije, za koji navodi da ga je osnovao Richard Lavljeg srca 1193.g., kasnije adaptiranim u imperijalni dvorac i nedostupan posjetiteljima.⁵ Zanimljivo je da se u izdanju iz 1896. godine ponavlja isti tekst, ali je besplatnu dozvolu za posjet otoku potrebno zatražiti u Franjevačkom samostanu⁶, dok je 1900.g. izmijenjen cjenik posjeta, a cijena ulaznice određuje se prema duljini boravka na otoku, no dozvolu za posjet moguće je dobiti na otoku i u Dubrovniku, sada uz određenu novčanu naknadu. Tu se više ne spominje carska rezidencija, već samostan kroz koji posjetitelje vode svećenici.⁷

Slikar Anton Perko⁸ (1833. – 1905.) od siječnja 1879. g. boravi na Lokrumu s kraćim prekidima do početka 1881., kad je postao tajnik buduće krunske princeze Stephanie i preselio se u Prag, a iste godine prijestolonasljednik Rudolf i princeza Stephanie od Belgije vjenčali su se u Beču. Sljedeće godine proveo je čitavu zimu na Lokrumu, a zatim se nakon preseljenja krunskog para u Beč i on 1883. g. preselio sa svojom obitelji u austrijsku prijestolnicu. Dramom u Mayerlingu gdje su pod nejasnim okolnostima smrtno stradali Rudolf i njegova mlada ljubavnica Marija Vetsera završena je jedna životna faza i za Perka, no ostao je u službi princeze Stephanie, do 1896. g. kad je otišao u mirovinu.⁹ Anton Perko nije ostavio svoju autobiografiju, a njegovu poziciju u kraljevskoj kući ilustrira i posebna pozornost koju Stephanie i njena kći posvećuju Perkovoj udovici u trenutku slikareve smrti 1905.g. Novine ističu princezinu gestu, slanje vijenca s natpisom „Sa zahvalnošću – Stephanie“ i srdačno pismo sućuti upućeno Perkovoj udovici, sa željom za otkupom svih Perkovih radova povezanih s njom,¹⁰ te pokop u Dubrovniku uz vojne počasti zbog njegove titule pomorskog oficira, zatim podatka o slanju pisma sućuti i vijenca grofice Elisabeth Windisch-Graetz, Stephanijine kćeri.¹¹

Godina objave prvog, njemačkog izdanja *Lacrome*, 1892., također je i vrijeme objave sveska o Dalmaciji kompleksnog djela *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, koje je 1886. pokrenuo kraljević Rudolf, a nakon njegove smrti nastavila princeza Stephanie što ju je zasigurno potaknulo na izdanje zasebnog djela o Lokrumu, upravo zbog njegove bogate povijesti, kulturne i prirodne baštine. Njen prikaz Lokruma posvećen je budućim turistima, potencijalnim posjetiteljima sa sjevera, koje poziva na „našu obalu“, prema njenom sudu ljepotom izjednačenom s talijanskom, ugodnom i u vrijeme zimskih hladnoća i sumornih dana.¹²

Tekst obiluje poredbama s talijanskom i grčkom obalom, od ranije primamljivim i poznatim ciljevima putovanja

2. Ruševine crkve i cisterne, jugozapadna obala (izvor: KRONPRIZESIN-WITWE ERZHERZOGIN STEPHANIE, Lacroma, Wien, 1892.)
Ruins of the church and the cistern, south-eastern coast

vanja imućnih žitelja Monarhije, a već u prvoj rečenici: „U sretnom podneblju Napulja (...)“¹³ autorica jasno naglašava svoju želju za afirmiranjem Lokruma kao austrijskog Caprija, aludirajući na njegov smještaj u napuljskom zaljevu. To se ponavlja i kod opisa prirodnog luka od stijena na južnoj obali, „arco naturale“ i naglašava: „(...) kroz koji se kao na Capriju vidi more.“¹⁴ Pri opisu sjevernog dijela dubrovačke okolice također se služi usporedbama s grčkim priobaljem, planinama i razlomljenim stjenovitim uvalama, te sjenama što evociraju talijansku obalu, kojoj u našoj obali vidi ozbiljnu suparnicu¹⁵ (sl. 1).

Studiozno pristupajući opisu Lokruma, svoj pogled usmjerava prvo na dubrovačku okolicu, zatim na Dubrovnik, no tu se ne zadržava dugo, već u nekoliko rečenica opisuje grad sa svojim palačama, zidinama, kupolama i tornjevima, te se fokusira na Lokrum. Iznimno veliku pažnju posvećuje opisima biljnih vrsta, autohtonim stablima, botaničkom vrtu s egzotama, voćnjacima, iscrpljujući se nabranjima florealnog obilja, što nije neobično

Das „Triton-Kreuz“.

3. Tritonov križ (izvor: KRONPRIZESSIN-WITWE ERZHERZOGIN STEPHANIE, Lacroma, Wien, 1892.)

Triton's Cross

no jer se čitatelju predstavlja „vojvotkinjom ljubiteljicom prirode.“¹⁶ Nemamo precizne podatke o njenim boravcima na Lokrumu¹⁷, no čini se da je tu često dolazila jer naglašava pogodnosti različitih godišnjih doba, jedino je ljeto odbija „gotovo tropskim vrućinama.“¹⁸ Prednost daje zimi, njenim blagim i sunčanim danima na jugu, „blagotvornim prema promrzlim umovima i dušama što za njima čeznu,“¹⁹ otkrivajući nam tek na trenutak u tom doživljaju zime svoju sjetnu i ranjenu prirodu.

Potom se okreće povijesti otoka, njegovih spomenika, navodeći dva izvora (sl. 2). Kroniku Apendius, i *Memorie storiche sull'isola Lacroma*, objavljenu 1861.g. u Beču. Iz prve kronike preuzima zanimljivu i istinitu priču o krađi slike iz lokrumske zbirke *Bogorodica s Djetetom i anđelom*, Domenica Puligatada smatranu Rafaelovim djelom. Podatak o Rafaelu Stephanija uzima s rezervom, no očito vidjevši sliku, uočava kvalitetu djela i naglašava kako se zasigurno radi o značajnom autoru. Prenosi put slike s

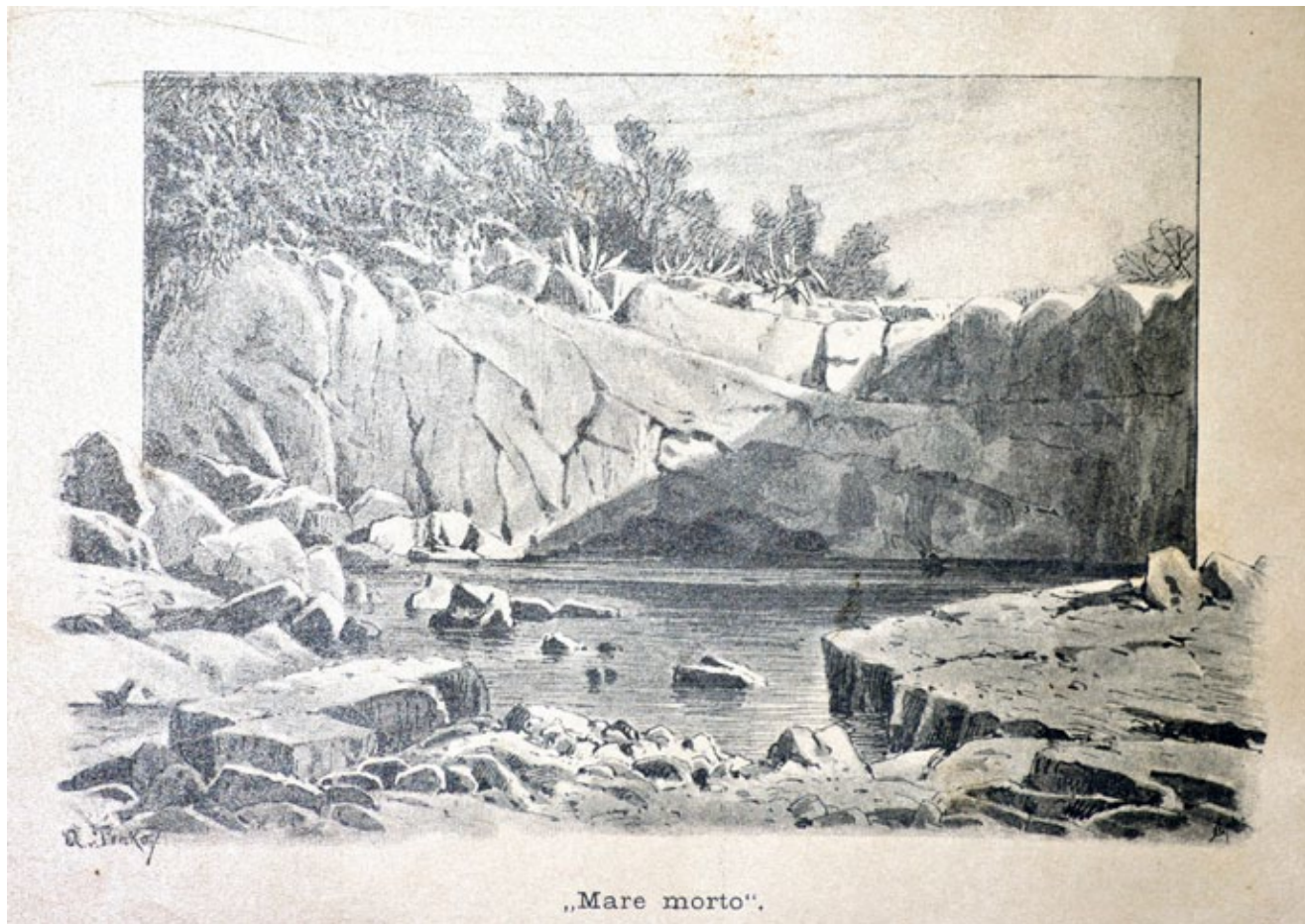
Lokruma do Italije, gdje je poslao na navodnu restauraciju ekonom lokrumske samostana Gregorio iz Siene, a zapravo je sliku prodao. Republika je poslala dva poslanika u Italiju i oni su uspjeli ući u trag slici, vratiti je, no po povratku na teritorij Republike nije vraćena na Lokrum, već u crkvu Sv. Vlaha prema odluci Senata, a zatim je kasnije svečano uručena benediktinskom samostanu na Lokrumu.²⁰ Stephanija navodi onodobnu lokaciju slike u zbirci dubrovačke katedrale gdje se i danas nalazi, a povijest te slike zanimljiva je i zbog toga što ukazuje na samostanske izvore iz kojih Stephanija prenosi podatke, aktualne i danas.

Drugi naslov, povijesni pregled razvoja i sudbine Lokruma²¹ posvećen je Maksimilijanu Habsburškom i donosi na tridesetak stranica događaje iz prošlosti otoka od srednjovjekovnih početaka izgradnje sakralnih objekata do sredine 19. stoljeća. Taj tekst poslužio je kao okosnica sažetog pregleda autoričine lokrumske

povijesti, podacima o osnivanju benediktinske opatije, ugledom među bosanskim kraljevima i njihovim donacijama lokrumskom samostanu te nezaobilaznom legendom o Richardu Lavljeg Srca, različitim povijesnim mijenama otoka kroz dugi niz godina. Za nas su posebno zanimljiva poglavlja o Lokrumu u 19. stoljeću zbog angažmana carske obitelji te neposrednog uvida autorice u taj segment povijesti otoka. To razdoblje počinje nesrećom ratnog broda *Triton* 1859. g. i dolaskom Maksimilijana Habsburškog, mornaričkog zapovjednika na otok. Opisujući tragediju broda ne propušta naglasiti hrabrost nadvojvode Maksimilijana, koji je nekoliko dana nakon eksplozije doplovio svojom jahtom *Fantasie* i pojavio se na mjestu nesreće bez obzira na francusku blokadu. Tada je naručio i monumentalni kameni križ s urezanim imenima poginulih pomoraca koji se i danas nalazi na svojoj izvornoj lokaciji²² (sl. 3).

Također ističe i njegov senzibilitet pri kupnji i uređenju otoka te objavljuje Maksimilijanove pjesme posvećene Lokrumu.²³ Nakon careve tragične smrti navodi

još nekoliko vlasnika – sanitetskog natporučnika Dumivicha, te advokata koji je na otoku planirao otvoriti klimatsko lječilište. Potom kupnju koju je izvršio prijestolonasljednik Rudolf, a u vrijeme nastanka teksta otok je poklonom cara dodijeljen dominikancima.²⁴ Nama su dragocjeni opisi interijera carske rezidencije, gotovo u potpunosti sačuvane u vrijeme posjeta princeze Stephanie Lokrumu. Kraljević Rudolf, saznajemo, povećava dvorac nadogradnjom, no u unutrašnjost nije intervenirao. Autorica nas vodi kroz prostorije dvorca, dva visoka zatvorena tornja s novouređenim rezidencijalnim dijelovima, zatim prizemlje s prostorijama za posluhu, kuhinju, ostave te stepenice prema prvom katu, ujedno i najstarijem dijelu kompleksa. Tu se nastavljao široki i dugi hodnik dekoriran bakrorezima s prikazima iz Cromwellova života, fotografijama, akvarelima i morskim krajolicima i taj prolaz vodio je do sedamnaest jednostavno i skromno uređenih prostorija, nekadašnjih samostanskih ćelija s natpisima iznad vrata koje je autorica zabilježila i time ih sačuvala.

„Mare morto“.

4. Mrtvo more (izvor: KRONPRIZESSIN-WITWE ERZHERZOGIN STEPHANIE, Lacroma, Wien, 1892.)

Dead Sea

5. Korica (izvor: KRONPRIZESSIN-WITWE ERZHERZOGIN STEPHANIE, Lacroma, Wien, 1892.)

Book cover

Posebno naglašava pogled kroz prozore na more i brežuljke s maslinama, s kulminacijom u lođi koja nudi nezaboravne sate: „Vilinski je pogled u sumrak, kada na zapadu užarena sunčana lopta polagano tone u more, a nebo mijenja najbogatije i najrazličitije tonove svih boja. Duboki mir koji vlada uokolo i uzvišena tišina djeluju blagotvorno na dušu.”²⁵ Sjetna raspoloženja i potraga za mirnim utočištem u ljetnikovcu koje je za sebe i svoju suprugu Carlottu, pripadnicu belgijske kraljevske kuće kojoj pripada i Stephanie, uredio Maksimilijan, odgovaraju i Stephanijinu senzibilitetu. Svog supruga spominje samo jednom, kratko, navodeći vlasnike ljetnikovca, dok kontinuirano ističe senzibilnu prirodu Maksimilijana, te njegov rafinirani ukus u transformiranju otoka u carsku rezidenciju blisku i samoj autorici.

Potom nas vodi kroz klaustar samostana do oktogona s kopijama antičkih skulptura Kadma, Dijane i Venere, kapelice u kojoj su se tada još uvijek održavale mise, ruševine romaničke crkve s djelomično sačuvanim zvonikom obrasle bujnom vegetacijom. Putem iz dvorca kreće

6. Naslovnica (izvor: KRONPRIZESSIN-WITWE ERZHERZOGIN STEPHANIE, Lacroma, Wien, 1892.)

Title page

prema Mrtvom moru, prepuštajući se tihom svijetu flore: „Satima i danima ovdje bi se moglo sanjariti, nikakav zvuk ne remeti usamljenost, veličanstveni mir (...) samo je u svijetu biljaka život.”²⁶ (sl. 4) Prolazi pogledom južnu i zapadnu obalu otoka preko stijena i dolazi do vrtova s voćem i povrćem, gospodarskim zgradama za malobrojne stanovnike otoka. Njihov rad i boravak na Lokrumu djeluju joj idilično: „Oni vode jedan neopterećeni harmoničan život i vesele se svom životu.”²⁷ Za razliku od Ludwiga Salvatora von Habsburga²⁸ koji, analizirajući naše stanovnike, često izriče brojne sarkastične primjedbe, kod Stephanie nema tog stava. Međutim, ukazivanje na radost podanika što su dijelom Habsburškog Carstva dio je aktualne politike, suptilno propagirane i u, naizgled, politikom neopterećenim tekstovima poput raznih putopisa.

Svoju šetnju završava obilaskom napuštene tvrđave Royal, a uživajući u pogledu i gledajući napuštenu tvrđavu, prisjeća se nostalgичno vojnih operacija s vojnicima i topovima na njenim bedemima, ne propuštajući naglasiti

7. Unutarnje dvorište (izvor: KRONPRIZESSIN-WITWE ERZHERZOGIN STEPHANIE, Lacroma, Wien, 1892.)
Inner courtyard

Corridor im ersten Stock der Abtei.

8. Hodnik na prvom katu (izvor: KRONPRIZESSIN-WITWE ERZHERZOGIN STEPHANIE, Lacroma, Wien, 1892.)

Corridor on the first floor

Pinien an der „Via Carlotta“.

9. Pinije na Via Carlotta (izvor: KRONPRIZESSIN-WITWE ERZHERZOGIN STEPHANIE, Lacroma, Wien, 1892.)

Pine trees in Via Carlotta

i austrijsku suverenost: „Prkoseći oluji i kiši crveno-bijeli barjak vijori zrakom, to danas oči uzaludno traže. Sada je sve opustjelo, napušteno – strši samo jabol za zastave bez svojih ukrasa i ponosa.” Njena šetnja završava u sumraku drugog dana i sa smirajem dana napušta Lokrum, „dragi topli dom” s istog mjesta na kojem se iskrcala, no obogaćena „snažnim utiscima.”²⁹

Ilustracije Antona Perka potpuno su podređene tekstu, zaustavljaju se na scenama koje opisuje princeza Stephanie i likovno oživljavaju njene opise, donoseći vjerne prikaze detalja na kojima se zaustavlja autorica teksta. Njemačka verzija *Lacrome* objavljena je pred kraj Perkova radnog vijeka provedenog većinom uz princa prijestolonasljednika i njegovu suprugu te je svojevrsna sublimacija njegova rada, funkcije dvorskog tajnika i slikara.

Skice za devetnaest ilustracija knjižice o Lokrumu vjerojatno su nastale u ranijim desetljećima, za vrijeme Perkove službe upravitelja otoka Lokruma. Među njegovim djelima doniranim Dubrovačkim knjižnicama čuvaju se tri crtača bloka manjeg formata naslovljena

Lacroma i datirana 1879. i 1880.g.,³⁰ te više crteža i akvarela većih formata s lokrumskim marinama i vedutama. Pasionirani crtač zasigurno je imao puno veći broj prikaza Lokruma, no vjerojatno je te radove nakon slikareve smrti otkupila princeza Stephanie, a u dubrovačku zbirku došao je tek manji dio fundusa Perkovih djela.

Ta njegova djela nastavak su ranijih slikarevih likovnih stremljenja – njegov duktus formiran je već u počecima stvaralaštva 1850-ih godina, u vrijeme romantizma i realizma u krugu francuskih i bečkih marinista i gotovo da se nije mijenjao tijekom pedeset godina slikareva djelovanja. Aktualni impresionizam i postimpresionizam na njegovo stvaralaštvo nisu imali nikakav utjecaj, tako da su i ilustracije za Lokrum rađene u tom duhu. Korica je jedina kolorirana i to je pogled na Lokrum iz Dubrovnika, a u donaciji Perkovih slika Dubrovačkim knjižnicama sačuvala se i jedna skica te naslovnice, s rascvjetanim agavama u prvom planu, naslovom *Lacroma* karakteristično izduženih elemenata slova, rascvjetanim viticama i galebima u slobodnom letu³¹ (sl. 5, 6).

Naslovnica je pogled na ljetnikovac s jugozapadne strane, s trakom i tipom slova koje očito za tu prigodu dizajnira Perko, kombinirajući grafičke dijelove slova s vegetabilnim elementima. Oko dijagonalne lente s naslovom dodaje granu masline s bujnim plodovima, aludirajući na mediteransku klimu i raslinje. Ujedno, zasigurno je zadovoljavala i ukus „vojvoćkinje ljubiteljice prirode” što zanosno opisuje bogatu floru otoka. Tu je i logotip kraljevskog i carskog izdavača djela.

Slična se simbioza ponavlja i na sljedećoj slici ulaznih vrata u samostan obraslih bršljanom s pticom. Prateći uvodni tekst o poziciji Lokruma, Perko s povišenog očišta iznad Dubrovnika donosi pogled na Lokrum, tako da obuhvaća i red agava te gradsku luku s jedrenjacima i otok. Potom slijedi Dubrovnik viđen s Lokruma iz zanimljivo niskog rakursa, s razine mora, te ljetnikovac iz istog gledišta viđen sa zapada kombiniran s manjim kadrom pogleda s Lokruma na Mljet koji poput kolaža dodaje većoj vizuri ljetnikovca, i južne strane, s prikazom prirodnog luka stijena kroz koji se nazire brod u daljini s galebovima. Prateći tekst, niže crteže ruševina romaničke crkve, stijena te križa, spomenika žrtvama eksplozije *Tritona*, s agavama na prilazu, a danas u gustoj borovoj šumi. Zatim se koncentrira na ljetnikovac, klaustarsko dvorište gusto obraslo biljkama, te koridor na prvom katu (sl. 7). Ta ilustracija nama je posebno zanimljiva jer daje neposredan uvid u interijer ljetnikovca. Prostorija zaključena staklenom stijenkom bila je dekorirana brojnim slikama i skulpturama na zidovima. Iz ilustracije nije moguće raspoznati motive na slikama, no to nam razjašnjava Stephanijin opis, ali vidljiv je namještaj i oprema te prostorije. Jednostavne škrinje i stolice postavljene su uz zidove, na podovima su tepisi zamotani, pospremljeni do dolaska vlasnika, no na središnjem postavljenim stolovima vaze su sa cvijećem, omiljenim u interijerima 19. stoljeća, u prirodnim ili umjetnim verzijama od voska ili tekstila. Kroz staklenu stjenku vidljivo je nekoliko figura u razgovoru, no to nisu protagonisti scene, već slučajno zatečeni ukućani (sl. 8). Ta se praksa ponavlja na brojnim ilustracijama, uz ruševine romaničke crkve odmara se žena u narodnoj nošnji, pored križa *Tritona* kleči jedna ženska figura, također u folklornoj odjeći, u klausturu ljetnikovca u daljini vidimo muškarca sa psom, uz ulaz u kompleks umorno sjedi naslanjajući se na jednu ruku muškarac, a na Carlottinu putu vidimo muškarca s puškom kako se udaljava (sl. 9). Na putu sa sjeverne strane otoka, gdje se otvara pogled na Dubrovnik, vidi se i jedan par u tradicionalnim nošnjama, a tim figurama zatečenim na otoku pri svakodnevnim aktivnostima nastavlja svoju tendenciju rada u duhu austrougarskog orijentalizma. Marinama često dodaje barke s usa-

mljenim ribarima ili jata galebova. To su prizori osame, izolacije na otoku gdje je Perko proveo nekoliko godina, u tišini slabo napućenog otoka, na kojem se vlasnici nisu nikad dugo zadržavali (sl. 10). Prikazi su to mirnih trenutaka života na otoku koji živi svoj tihi život smjene godišnjih doba, iznenadnih oluja i zanosnih sumraka, rijetkih prolaznika, gdje su dugi sati tišine dominantni i opojni. Perko tu pasionirano istražuje različite vizure otoka, penje se na tvrđavu Royal, šeće po stijenama i prikazuje ih doslovnom vjernošću, hvatajući iznimnim senzibilitetom njihov reljef i teksturu, a ponekad iz ptičje perspektive ocrtava reljef i arhitekturu otoka. Ljudske figure iznimno su rijetke u njegovim djelima, što ponavlja i u lokrumskim scenama. One su tu sporedne, pojavljuju se u kadru, no redovito su izvedene pomalo nespretno, očito zabilježene s manje pažnje i s emocionalnim odmakom. Nikad ne pobuđuju koncentraciju kojom će sli-

10. Put prema „Getsemanu” i valovi na sjevernoj obali (izvor: KRON-PRIZESSIN-WITWE ERZHERZOGIN STEPHANIE, Lacroma, Wien, 1892.)

Path to the “Gethsemane” and waves along the northern coast

kar promatrati pejzaž, građevinu ili florealni motiv. Također je tu vidljiva dominantna Perkova karakteristika, privrženost pojavnom svijetu, reproduciranje viđenog dok imaginacija u njegovim djelima potpuno izostaje. Perko je predan, vješt i izniman crtač, no njegova olovka podređena je isključivo vizualnom opisu krajolika. Crteže nastale na otvorenom kasnije je često prenosio u veće kompozicije u atelijeru kolorirajući ih, no ta su djela često manje uspješna. Perko je prvenstveno bio vrstan crtač, a boja je u njegovim djelima sporedna, javlja se isključivo u funkciji prenošenja doslovne vjernosti motiva, što se očituje i na koricama.

Perko svoje ilustracije donosi na listovima papira što se savijaju poput svitaka, okruženi su na rubovima ili im nedostaju dijelovi, što bi trebalo ukazivati na njihovu starost ili drevni ugled, ali im daje i pomalo melodramatičan ton. No, zanimljivo, vrlo često vitice biljaka ili elemente kompozicije prenosi izvan kadra, preko margine svojih nacrtanih papira, brišući granicu između kadra ilustracije i teksta. U usporedbi s djelima brojnih ilustratora djela *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild* među kojima je Anton Perko, ali i princeza Stephanie,³² Perkove ilustracije ne izdvajaju se od obrasca – najčešće su to široki kadrovi koji zahvaćaju vedute, s ambicijom prikaza karakterističnosti podneblja, raslinja i arhitekture, prirodne specifičnosti dekorirane figurama u autohtonim nošnjama. Perko redovito kvalitetom zaostaje prikazima figura, dok su najviših dometa njegovi segmenti pejzaža usredotočeni na stijene i more.

Putopis o Lokrumu princeze Stephanie nastao je paralelno sa sveskom o Dalmaciji kompleksne edicije o Monarhiji, *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, te je vjerojatno i inspiriran tim djelom. To je kruna suradnje između dvorskog marinista Antona Perka i princeze Stephanie, publikacija nastala nakon niza godina Perkove službe prvo za kraljevića Rudolfa, a zatim njegove udovice. Tim tekstom autorica se obraća prvenstveno potencijalnim posjetiteljima sa sjevera, želeći afirmirati „našu obalu” u odnosu na proklamirano talijansko i grčko priobalje. No, svojim povijesnim pregledom, opisima arhitekture i vegetacije, naročito suvremenim detaljima donosi nam dragocjeni uvid u izgled i život otoka u 19. stoljeću. Naročito su nam značajni detalji interijera ljetnikovca, natpisi na samostanskim ćelijama te Maksimilijanova poezija jer ih je na taj način sačuvala od zaborava i prenijela široj publici. Paralelno, autorica koristi priliku za naglašavanje Maksimilijanove hrabrosti, ističe zadovoljstvo podanika pod austrijskom zaštitom te podsjeća na carske vojne uspjehe obilazeći tvrđavu Royal, suptilno obavljajući i svoju dužnost veličanja Habsburške dinastije i poretka. Perkove ilustracije pomno prate tekst, podređujući se potpuno tonu spisateljice, uvodeći nas u osamu otočkih veduta i njegove skrivene ljepote. On vjerno ocrtava arhitekturu i vidike otoka, carsku rezidenciju, bilježeći i rijetke stanovnike otoka i život u otočnoj Arkadiji, u duhu konzervativne likovne tradicije na kraju 19. stoljeća, čuvajući nam nekadašnje vizure otoka, danas gotovo neprepoznatljive zbog bujne vegetacije.

Bilješke

¹ IVAN PEDERIN, *Jadranska Hrvatska u austrijskim i njemačkim putopisima*, Zagreb, 1991., 356.; IVAN PEDERIN, *Njemački putopisi po Dalmaciji*, Split, 1989., 319.

² MARKO JOV. CAR, Jedan posjet na otoku Lokrumu, *Slovinac*, III/14 (1880.), 272.

³ MILJENKO FORETIĆ, Maksimilijan Habsburški i Dubrovnik, u: *Dubrovnik u povijesnim i kulturnim mijenama* (ur. Anica Kisić, Trpimir Macan, Stijepo Obad), Dubrovnik, 2007., 344-368.

⁴ LUDWIG SALVATOR V. HABSBURG, *Jahtom duž hrvatske obale (1870. – 1910.)*, Hannover – Čakovec, 1998.

⁵ KARL BAEDEKER, *Southern Germany and Austria, including Hungary, Dalmatia and Bosnia: handbook for travelers*, Leipsic, Karl Baedeker, 1891., 303.

⁶ KARL BAEDEKER, *Austria, including Hungary, Transilvania, Dalmatia and Bosnia: handbook for travelers*, Leipsic, Karl Baedeker, 1891., 441.

⁷ KARL BAEDEKER, *Austria, including Hungary, Transilvania, Dalmatia and Bosnia: handbook for travelers*, Leipsic, Karl Baedeker, 1900., 309.

⁸ Anton Perko (1833. – 1905.) bio je slovenski slikar, pomorski poručnik, dvorski slikar marina, dio svite prijestolonasljednika

- Rudolfa Hasburgskog, tajnik krunske princeze Stephanie. Slikarstvom se počinje baviti s dvadesetak godina, naučivši osnove zanata u atelijerima dvojice marinista – Austrijanca Josepha Sellenyja i Francuza Henrija Durand-Bragera. Poput svojih slikarskih mentora okreće se marinama, vedutama nepoznatih krajeva. Od 1866. g. redoviti je izlagač na izložbama bečkog Kunstvereina, a iste godine svjedočio je sukobu austrijske i talijanske mornarice u čuvenoj bitci kod Visa 20. 7. 1866. g. kao službeni austrijski slikar, a 12 kompozicija nastalih prema skicama sukoba uskoro je objavio u knjizi *Lissa-Album*. Tijekom čitava života putovao je po Mediteranu, Bliskom istoku, sjevernoj Europi za vrijeme svoje pomorske karijere i kasnije uz svoje krunske pokrovitelje, a djela nastala za vrijeme tih putovanja odlikuju se oštrom opservacijom i iznimnim crtačkim umijećem, te autentičnim izrazima. Nakon umirovljenja doselio se u Dubrovnik, gdje je umro, a sahranjen je uz visoke počasti, što su prenijele brojne bečke novine. Tijekom svog pedesetogodišnjeg stvaralaštva ostvario je niz značajnih djela i ostao je unutar stilskih odrednica romantizma i realizma te je jedan od rijetkih austrougarskih orijentalista. Radovi mu se nalaze u privatnim i javnim zbirkama u Austriji, Sloveniji i Hrvatskoj. SANJA ŽAJA VRBICA, Slovenski slikar Anton Perko – dvorski marinist s dubrovačkom adresom, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, LI (2015), 93-108.
- ⁹ Felix von Perko Manshoff, *Der Marine Maler – Anton Perko*, (rukopis) 7. 2. 1976., str. 11. Preko 700 djela Antona Perka rađenih tehnikama akvarela, pastela, olovke i ugljena pohranjenih u 12 crtačih blokova i 7 numeriranih mapa, te nešto dokumentacije čine donaciju gospođe Hildegard Tetsis-Radimsky Dubrovačkim knjižnicama iz 2013.
- ¹⁰ Maler Perko, *Neus Freie Presse*, XLII/14576, (1905.), 8.
- ¹¹ Kammermarinemaler Anton Perko, *Neues Wiener Journal*, XIII/4087, (1905.), 6.
- ¹² KRONPRIZESIN-WITWE ERZHERZOGIN STEPHANIE, *Lacroma*, Wien, 1892., 42.
- ¹³ KRONPRIZESIN-WITWE ERZHERZOGIN STEPHANIE (bilj. 11), 9.
- ¹⁴ KRONPRIZESIN-WITWE ERZHERZOGIN STEPHANIE (bilj. 11), 34.
- ¹⁵ KRONPRIZESIN-WITWE ERZHERZOGIN STEPHANIE (bilj. 11), 10.
- ¹⁶ KRONPRIZESIN-WITWE ERZHERZOGIN STEPHANIE (bilj. 11), 40.
- ¹⁷ *Slovinac* u rubrici *Sitnice* navodi nekoliko posjeta kraljevića Rudolfa Lokrumu: u nekoliko rečenica najavljuje se posjet kraljevića Rudolfa Lokrumu nakon povratka s istoka, Nj Vel Carević Rudolf, *Slovinac*, IV/8 (1881.), 146; u sljedećem broju *Slovinac* obavještava o dolasku kraljevića Rudolfa brodom *Miramar* pred Lokrum, dolazak u grad, obilazak znamenitosti u pratnji Namjesnika Rodića i načelnika Pera Čingrije, uz klicanje okupljenog naroda u svečano okićenom gradu i njegov odlazak prema Zadru sljedećeg dana. Njegovo Visočanstvo Kraljević Rudolf, *Slovinac*, IV/9 (1881.), 166.
- ¹⁸ KRONPRIZESIN-WITWE ERZHERZOGIN STEPHANIE (bilj. 11), 11.
- ¹⁹ KRONPRIZESIN-WITWE ERZHERZOGIN STEPHANIE (bilj. 11), 12.
- ²⁰ RADOSLAV TOMIĆ, Slikarska djela u katedrali, u: *Katedrala Gospe Velike u Dubrovniku*, (ur. Katarina Horvat-Levaj), Dubrovnik – Zagreb, 2014., 281., STJEPAN KRASIĆ, Stjepan Gradić (1613. – 1683.), *Život i djelo*, Zagreb, 1983., 347, 348. Zahvaljujem akademiku Radoslavu Tomiću na podacima o djelu: *Bogorodica s Djetetom i anđelom*, Domenica Puliga.
- ²¹ LUCA SVILLOVICH, *Memorie storiche sulla Isoletta di Lacroma con un compendio storico della Dalmazia*, Beč, 1861.
- ²² KRONPRIZESIN-WITWE ERZHERZOGIN STEPHANIE (bilj. 11), 20,40.
- ²³ KRONPRIZESIN-WITWE ERZHERZOGIN STEPHANIE (bilj. 11), 20-24.
- ²⁴ KRONPRIZESIN-WITWE ERZHERZOGIN STEPHANIE (bilj. 11), 26.
- ²⁵ KRONPRIZESIN-WITWE ERZHERZOGIN STEPHANIE (bilj. 11), 28.
- ²⁶ KRONPRIZESIN-WITWE ERZHERZOGIN STEPHANIE (bilj. 11), 32.
- ²⁷ KRONPRIZESIN-WITWE ERZHERZOGIN STEPHANIE (bilj. 11), 38.
- ²⁸ LUDWIG SALVATOR V. HABSURG, *Jahtom duž hrvatske obale (1870. – 1910.)*, Hannover – Čakovec, 1998., 223, 229.
- ²⁹ KRONPRIZESIN-WITWE ERZHERZOGIN STEPHANIE (bilj. 11), 40.
- ³⁰ Znanstvena knjižnica Dubrovnik, Inv. br. GZC 1 per 8, Inv. br. GZC 1 per 9, Inv. br. GZC 1 per 10
- ³¹ Znanstvena knjižnica Dubrovnik, Inv. br. GZC 1 per 208-GZC 1 per 238.
- ³² Verzeichniß der Ilustratoren (Popis ilustratora), u: *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, sv. 11 Dalmatien, Wien, 1892. Svojevrsan je kuriozitet da su dvije ilustracije u toj ediciji djela princeze Stephanie, *Arco naturale* i *Iz lokrumskog parka*, objavljene na str. 46 i 47., a obje ilustracije brojnim detaljima podsjećaju na Perkov rukopis, te ih je lako zamijeniti za njegove radove. Perko se također nalazi među ilustratorima te edicije, sa scenom iz čuvene Bitke kod Visa, Verzeichniß der Ilustratoren (Popis ilustratora), u: *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, sv. 11 Dalmatien, Wien, 1892., 39.

Summary

The Travelogue *Lacroma*, Work of Stephanie, Crown Princess of Austria, and Anton Perko, Seascape Painter at the Court

Among the numerous travelogues describing southern Dalmatia, Dubrovnik, and its surroundings, the booklet called *Lacroma* merits special attention. Its author was the widowed Crown Princess Stephanie (1864-1945) and the illustrations were provided by Anton Perko, seascape painter at the court and the former governor of Lokrum. The first edition was published in 1892 in German, followed by an Italian one five years later. This article focuses on the first, German edition. Painter Anton Perko (1833-1905) stayed on the island of Lokrum from January 1879 until the beginning of 1881, with minor absences. The following year, he spent the entire winter on the island, and when the princely couple moved to Vienna, he also moved there in 1883. After the Mayerling drama, when Rudolf and his young mistress Marie Vetsera were found dead under mysterious circumstances, Perko's life changed as well, yet he remained in the service of the widowed princess until 1896, when he retired. Anton Perko did not write an autobiography, but his important position in the royal household is evident from the fact that Stephanie and her daughter took care of his widow after his death in 1905.

In 1892, a volume on Dalmatia was published as part of the complex work *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, initiated by Prince Rudolf and continued by his widow Stephanie, which must have also inspired her to write a separate book on Lokrum with its rich historical, cultural, and natural heritage. Her description of Lokrum is intended for future tourists, potential visitors from the north, and introduces the reader to this insular Arcadia with descriptions of its position in southern Dalmatia and Dubrovnik, after which she turns to the history of Lokrum and its monuments, with reference to two written sources: the Apendius chronicle and the *Memorie storiche sull'isola Lacroma*, published in Vienna in 1861. Illustrations by Anton Perko are completely subjected to the text, eternalizing scenes described by Princess Stephanie and faithfully presenting the details that intrigued the author. The German version of *Lac-*

roma was published shortly before the end of Perko's active life, spent largely next to the Crown Prince and his wife. It may thus be understood as a sort of sublimation for his work as the court secretary and painter. Sketches for the nineteen illustrations in the Lokrum booklet were probably made in the previous decades, while Perko was still the governor of the island. Among his works donated to the libraries of Dubrovnik, there are three drawing folders of small dimensions titled *Lacroma* and dated to 1879 and 1880 respectively, as well as a number of drawings and watercolours showing Lokrum's landscapes. As a passionate sketcher, Perko must have made a far larger number of drawings on the island, but they must have been acquired by Stephanie after his death, which is why the Dubrovnik collection possesses only a small segment of his oeuvre. With its historical overview, descriptions of architecture and vegetation, and especially the contemporary details, this travelogue offers a precious insight into the appearance and life of the island in the 19th century. Especially valuable details include those referring to the interior of the summerhouse, inscriptions on the walls of the monastery, and Maximilian's poetry, which Stephanie recorded preserving it from oblivion and making it available for a wider audience. Perko's illustrations carefully follow the text, completely subjecting themselves to the author's tone and introducing us to the solitude of island vistas and their hidden beauty in the conservative artistic tradition of the late 19th century. The painter has drawn with utter precision the architecture and the vistas of the island, the imperial residence, and the coastline, including the rare inhabitants in the serene solitude of their isolation, in the spirit of Austro-Hungarian Orientalism that he adhered to, yet he also gave us an image of the island that is nowadays almost unrecognizable owing to the rich vegetation. This paper analyzes the textual and visual segments of the travelogue and their contribution to our knowledge of the island's recent history, including the imperial residence and the natural resources.